

COSTABONA

*Revista d'Història i de Cultura Popular
de la Vila i Vall de Prats de Molló*

Num 10 - 2021

*Revue d'Histoire et de Culture Populaire,
éditée par l'association Velles Pedres i Arrels*

L'église des Saintes Justa et Rufina et son impressionnant clocher gothique
(photo Ajuntament d'Oriola)

Les Màrtirs Justa i Rufina i la ciutat d'Oriola

Antonio Luis Galiano Pérez
Cronista Oficial de la Ciutat d'Oriola
(País valencià)
Jesús Millán
Universitat de València

Par l'intermédiaire de notre collaborateur, le professeur Joan Peytavi Deixona, membre de l'Institut d'Estudis Catalans, nous avons reçu ce texte rédigé par Antonio Luis Galiano Pérez, chroniqueur officiel de la ville d'Oriola (Orihuela, 76 000 hab.) dont Justa et Rufina sont les saintes patronnes. La traduction en catalan a été assurée par Jesús Millán, professeur à l'Université de València. Nous les en remercions très vivement. Le texte est suivi d'un résumé en français.

En el trànsit del dia 16 al 17 de juliol de 1212, el cel de la nit a Oriola es va veure il·luminat per dos estels, amb els quals els cristians que habitaven el Raval Roig identificaren les màrtirs terrissaires de l'antiga *Hispalis* (l'actual Sevilla). L'ur festivitat s'albirava tot just amb l'inici d'aquell dia.

Segons aquesta llegenda, esdevinguda tradició, aquells estels celestials guiaren els cristians cap al castell, dalt del turó que domina la ciutat. En ell residia el *caid* moro, que mantenia sotmesos els cristians oriolans. Aquests, tot fent gala de valor, arribaren fins dalt de l'alcàsser, donaren mort als sentinelles que trobaven al seu pas, fins acabar fent això mateix amb el caid i la seua família.

Dins tota aquesta gesta, amb el pas dels segles i al recer de la tradició passada per la mà del poble, va anar inserint-se la figura llegendària de n'Armengola. Aquesta seria la muller de Pere Armengol i, alhora, feia de dida dels fills del caid moro. N'Armengola, en assabentar-se que anaven a degollar els cristians del Raval Roig, demanà autorització al seu senyor per a posar-se a estalvi ella i dues filles seues, allò que li fou atorgat.

Tot i això, n'Armengola feu avinent els veïns de la massacre que estava preparant-se contra d'ells. A més, va ordir l'ardit de disfressar dos vaillets valents, abillant-los amb robes de dona, per tal que pogueren passar per les seues filles.

Així, doncs, segons explica la tradició, amb l'ajut celestial, il·luminats n'Armengola i els xicons pels dos estels, s'alliberà Oriola del domini musulmà en aquell pas del dia setze al desset de juliol.

D'aquesta manera, van quedar obertes les portes de la ciutat per a l'infant n'Alfons, qui, temps després, regnaria a Castella amb el sobrenom de "el Savi". N'Alfons es casaria més endavant amb la princesa Violant, filla del rei en Jaume d'Aragó qui, per tant, també era comte del Rosselló i la Cerdanya. En Jaume, anomenat *el Conqueridor*, acabaria ajudant el seu gendre, Alfons, dues dècades més tard, quan va reprimir un aixecament posterior dels musulmans vençuts i va repoblar amb cristians procedents dels seus dominis la ciutat d'Oriola, entre d'altres localitats integrades més tard en el regne de València.

Llegenda i tradició es confonen en el gresol de la història d'Oriola. En ella, allò diví i allò llegendari configuren el relat en aquests aspectes. Així, els dos estels amb el pas dels segles seran representats per la iconografia local oriolana com a esteles, olles bullint, esteles sobre un castell, palmes de martiri, palmes que estan ficades dins un atuell de ceràmica, etc. Sempre es tractava de identificar simbòlicament la intervenció de totes dues santes, que serien consagrades com a Patrones d'Oriola: Justa i Rufina.

La seua presència en la religiositat oriolana i en la devoció popular mostren la peculiaritat que la seua veneració, més que secular, és pràcticament immediata a la conquesta cristiana per part del ja esmentat príncep Alfons.

Així, en 1265, vora vint anys després d'aquell dia tan destacat de juliol de 1242, una de les mesquites d'Oriola, situada a la zona més poblada de la ciutat, fou posada sota l'advocació de les màrtirs terrissaires, Justa i Rufina. En aquells moments, el rei en Jaume portava a terme la nova conquesta i repoblació del territori. El 10 de març de 1281, Alfons, que ja era rei de Castella, mitjançant un privilegi, datat a San Esteban de Gormaz (Castella-Lleó), va cedir la tercera part del delme, que li pertocava a la Corona, per tal de bastir les noves esglésies cristianes i conservar les que ja hi havia. A Oriola, n'eren les del Salvador i Santa Maria –més tard, Catedral-, Sant Jaume –a la que corresponia el Raval Roig- i les Santes Justa i Rufina.

S'havien escolat vora vuit lustres des de la primera conquesta. Tot allò anterior ens fa pensar que, havent-se dedicat aquella antiga mesquita a les santes Justa i Rufina, llur festivitat s'hagué de commemorar des del primer moment. Lògicament, serien considerades des del principi com a Patrones. Oficialment, però, no serà fins l'any 1400 quan, a petició del Consell municipal oriolà, Fernando de Pedrosa, bisbe de Cartagena –del qual depenia eclesiàsticament el sud valencià llavors- va declarar festiu el dia desset de juliol. El Consell oriolà, que havia estat atès pel bisbe, va manar el dia onze del mateix mes i any que, a partir de llavors, s'observara aquella festa "de madona Santa Justa i madona Santa Rufina, i en semblant dia i festa, per mercè dels Nostre Senyor Déu l'esmentada vila fou presa i treta del poder dels infidels enemics de la Santa fe Catòlica".

Igualment, es va manar que aquella festa es traguera pels carrers la Senyera o bandera del municipi, que hom contractés joglars i que ningú fera aquell dia "feina de mans", sota la pena de seixanta sous.

Tot i que en el primer moment no es fa al·lusió al patronatge de les Santes, cal suposar que aquest era reconegut pel poble i també de manera oficial. Aquest fet ja queda ratificat al segle següent, per tal com en la memòria dels actes que s'hi feien amb motiu de la festa, en l'any 1579, les santes eren esmentades, textualment, com a "patrones de dita ciutat, en lo qual dia, per intercessió de les dites Sanctes, nostre Senyor Déu fon servit donar vitòria als cristians".

De la mateixa manera, el 14 d'agost de 1583, en prendre possessió del càrrec els nous *jurats* de la ciutat, aquests es comprometien a celebrar la festa. Tres anys més tard, el 25 de maig, hom tornava a fer esment a les màrtirs sevillanes com a Patrones de la ciutat d'Oriola.

Així va quedar reflectit en la memòria per a generacions posteriors, tot celebrant-se la festivitat fins a hores d'ara, sempre finançada i organitzada pel Consell oriolà. A més de la cerimònia religiosa pròpiament dita, per a esplai del poble, s'hi incloïa una colla de diversions, sempre segons els gustos de cada època. Aniran succeint-se, doncs, batalles de moros i cristians en el segle XVI, que van caure en l'oblit, fins que tornaren a renàixer en el darrer quart del segle XX. Sempre hi trobem la música, acompanyada de danses i joglars. També, la representació de comèdies i *justes* o competicions poètiques, en les quals era obligada la referència a la intervenció miraculosa de les santes. També tenien lloc corregudes de bous i vaques, focs d'artifici i, juntament, la instal·lació de dos llums dalt de les runes de l'antic castell, durant la nit del setze al desset de juliol, per tal de recordar als oriolans la presència de les Patrones. Aquesta tradició se segueix celebrant en l'actualitat.

Tot i que les celebracions populars han anat afegint-s'hi o han desaparegut, segons allò que demanava el poble en cada moment, la celebració religiosa, com a tal, ha continuat invariable en el temps, sempre de la mà de l'autoritat civil, que és la que, de temps immemorial, l'organitza i la presideix. Així, doncs, dies abans de la festivitat de les Santes (abans era la vespra) les imatges de les santes són traslladades des de la seua parròquia a la Catedral. El matí del desset de juliol són traslladades en processó des de la Seu, el primer temple de la diòcesi, a la seua parròquia, on se celebra la coneguda com a "Missa de la Reconquesta" o "Missa del pardal Oriol" (en castellà, *del Pájaro Oriol*). En el transcurs d'aquesta litúrgia, es predica el sermó secular, en el qual l'orador sagrat que se n'encarrega recorda la intervenció miraculosa de les santes i fa esment de la gesta de n'Armengola.

A Oriola, aquesta festa recolza, de fa segles, en tres pilars fermes, avalats per la història i la tradició: les santes Justa i Rufina, n'Armengola i la Senyera gloriosa de l'Oriol. Aquesta bandera és coneguda popularment com *el Pájaro*, en raó de l'ocell heràldic que la corona i que té l'honor, d'acord amb els vells usos forals, de no ser inclinada, llevat de Déu i el rei. De fet, a l'igual com s'esdevé a la ciutat de València en la festa de la seua conquesta el 9 d'octubre, la Senyera oriolana es baixada, amb una corda, verticalment des del balcó al carrer. Durant la missa esmentada, la Senyera s'inclina de mans del Síndic encarregat de portar-la, en el moment de la Consagració de l'Eucaristia.

Aquesta ensenya està feta de un drap vermell que sustenta els brodats, on es representen les santes, les armes reials, les armes de la ciutat d'Oriola i les quatre barres d'Aragó. Els seus plecs, segons deia en José Martínez Arenas, alcalde de la ciutat en la primera meitat del segle XX, "acullen la vida i els ossos dels nostres majors, que amb joia veuran des de l'altra vida que som fidels i complim els seus desitjos". Que es mantinga, i tant, com de fa segles, la commemoració de la festivitat de les santes Justa i Rufina a la "molt noble, lleial i sempre fidel ciutat d'Oriola".

Oriola, gener de 2020

Deux étoiles sur le château (XVIIIe siècle)
Sacristie de l'église des saintes Justa et Rufina
Oriola (photo Goyo)

Dans la nuit du 16 au 17 juillet 1212, deux étoiles illuminèrent fortement le ciel de la ville d'Oriola. Les chrétiens habitant le Raval (faugourg) Roig les identifièrent comme étant celles de Justa et Rufina, les deux martyres vendeuses de céramique, originaires de la ville d'Hispalis (Séville) car c'était justement l'aube du jour de leur fête.

Ces deux étoiles guidèrent les chrétiens vers le château dominant la ville dans lequel résidait le caïd maure qui maintenait soumis les chrétiens d'Oriola.

Au cours de ce raid audacieux, les chrétiens tuèrent les sentinelles ainsi que le caïd et sa famille.

Avec le temps, la tradition populaire a ajouté à cette geste la figure de Dame Armengola, épouse de Pere Armengol et, surtout nourrice des enfants du caïd maure. Dame Armengola aurait averti les chrétiens du Raval des représailles qui se préparaient contre eux. Elle obtint des maures d'être épargnée, elle et ses deux filles et elle sauva deux jeunes garçons en les habillant en femmes.

Les portes de la ville étant ouvertes, Oriola fut libérée par l'infant Alfons (qui deviendra Alfons X *el Savi*, roi de Castille). Ayant épousé Violant, fille de Jaume *el Conqueridor*, il repeupla la ville d'Oriola de chrétiens issus des domaines du roi d'Aragon.

Ainsi, dans le creuset de l'histoire d'Oriola, légende et tradition se confondent intimement. Si bien qu'au cours des siècles, l'apparition des deux étoiles sera représentée symboliquement sous des formes diverses : de simples étoiles, des marmites fumantes, des étoiles sur un château, avec les palmes des martyrs ou les palmes dans de la vaisselle de céramique. Justa et Rufina devinrent les Patronnes d'Oriola.

Cette permanence dans la dévotion populaire démontre que leur culte est quasi contemporain de la reconquête chrétienne. Quelques vingt ans plus tard, en 1245, une des mosquées de la ville devint l'église des Saintes Justa et Rufina. En 1281, le roi Alfons X fit cadeau de la part de la dîme qui lui revenait pour que l'on bâtit ou rénove les églises de la ville.

Les commémorations de la fête des Saintes sont donc très anciennes. En 1400, le jour du 17 juillet sera officialisé par l'évêque de Carthagène pour être le jour de la libération de la ville de la domination des maures. Il fut décidé que ce jour serait férié et que l'on sortirait dans les rues l'étendard de la ville. En 1579, les saintes sont reconnues textuellement comme « patronnes de la ville le jour où, avec l'aide de Dieu et grâce à leur intercession, les chrétiens furent victorieux ».

Ce jour de fête, encore réaffirmé en 1583 et en 1586, resta gravé dans la mémoire du peuple. Financées et organisées par le Conseil oriolan, les commémorations ont, suivant les époques, pris des aspects variés : messes, combats de « *moros i cristians* », musique et danses, saynètes ou joutes poétiques, courses de bœufs et de vachettes, feux d'artifice, avec toujours la présence de deux lumières au-dessus des ruines de l'ancien château. Les images des saintes sont transportées, quelques jours avant la fête, de leur paroisse jusqu'à *la Seu* (cathédrale).

Elles reviennent dans leur paroisse en procession au matin du 17 juillet où est célébrée la «Messe de la Reconquête » dite aussi « Messe du moineau Oriol » pendant laquelle le sermon doit faire allusion à la geste des saintes et de Dame Armengola.

Cette fête repose sur trois piliers : les saintes Justa et Rufina, la Dame Armengola et l'étendard de l'Oriol. Cet étendard a la particularité de ne devoir jamais s'incliner, excepté devant Dieu ou le roi. Ce qui explique qu'on le descende du balcon de la mairie verticalement et qu'il ne s'incline pendant la messe qu'au moment de l'Eucharistie. Sur son tissu rouge sont brodées les saintes, les armoiries royales, celles de la ville d'Oriola et les quatre barres d'Aragon. Selon José Martínez Arenas, maire de la ville au début du XXe siècle, les plis de cet étendard « abritent la vie et les ossements de nos anciens qui, avec joie, verront de l'au-delà que nous sommes fidèles et accomplissons leurs souhaits. Que se maintienne la commémoration des fêtes des Saintes Justa et Rufina dans la noble, loyale et toujours fidèle cité d'Oriola !

La Gloriosa Ensenya de l'Oriol

Etendard de la ville d'Oriola
de forme curieuse car terminé par une
languette

Au centre, les deux saintes
Justa et Rufina

Au sommet de la hampe l'oiseau (Oriol)

(Ajuntament d'Oriola)

La figure mythique de
La Armengola
inspirée par l'apparition des Saintes
Justa et Rufina
dans la nuit du 16 au 17 juillet 1212
(Vicente Navarro - coll. A. L. Galiano)

